

Ohar filologikoak Azkoitiko testu aurkitu berriaz: irakurketa proposamena¹

Philological notes on the recently discovered text from Azkoitia: a proposal of interpretation

Borja Ariztimuño Lopez*

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

ABSTRACT: This work presents a critical edition of the poems from Azkoitia (ca. 1515), based on the palaeographic transcription and preliminary philological analysis published at the time of their presentation, with the aim of presenting proposals for the interpretation of the most obscure aspects, as well as a more precise linguistic analysis. Thus, a new proposal for the division of the poems and their internal structure is made. Similarly, certain previously unidentified features are described and, despite certain difficulties, it is argued that the text can generally be circumscribed within the archaic Basque of western Gipuzkoa (especially in light of the verbal morphology; cf. *eztet*, *naçu*, *niagon*, *çatan*, *vanijoean*); however, in order to explain the unexpected *bequela* ‘as’ variant, and in addition to the diachronic variability of the isoglosses, further studies on the origin of the poems and the person who wrote them are regarded as essential in order to achieve more reliable results.

KEYWORDS: Archaic Basque, poems of Azkoitia, Gipuzkoan Basque, philology, historical dialectology.

LABURPENA: *Lan honetan, 1515 inguruko Azkoitiko poemen edizio kritikoa eskaintzen da, testuon aurkezpenean plazaratu transkripzio paleografikotik eta behin-behineko azterketa filologikotik abiatuta, helburua izanik alderdi ilunak argitzeko proposamenak aurkeztea eta hizkuntzaren analisi zehatzagoa egitea. Hala, poemen banaketa eta haien barneko egitura berria proposatzen da. Halaber, lehenago identifikatu ez diren ezaugarri batzuk deskribatu dira eta oro har, zailtasunak zailtasun, testua Gipuzkoa mendebaleko euskara arkaikoaren barruan koka daitekeela defendatu (batik bat aditz morfologiari erreparaturuz; cf. *eztet*, *naçu*, *niagon*, *çatan*, *vanijoean*); hala ere, ustekabeko *bequela* ‘bezala’ aldaera azaltzeko, isoglossen aldakortasun diakronikoa ez ezik, poemen beren edota idatziz paratu zituen pertsonaren jatorria gehiago ikertzeko ezinbestekotzat jotzen da, emaitza fidagarriagoak erdieste aldera.*

HITZ GAKOAK: *Euskara Arkaikoa, Azkoitiko poemak, Gipuzkoako euskara, filologia, dialektologia historikoa.*

¹ Ikerketa hau «Lingüística histórica e historia de la lengua vasca» [IT1344-19] ikerketa-talde iraunkorraren (EJ) eta «*Monumenta Linguae Vasconum V*» [FFI2016-76032-P] proiektuaren (MICINN) barnean egin da.

Eskerrak eman nahi dizkiet Joseba Lakarrari, Eneko Zuloagari, Ana Moralesi eta Karlos Serranori, artikuluaurreko bertsio bati eginiko oharrengatik; orobat eskertu nahi ditut berriak anonimoak, beren zuzenketa eta iruzkinekin lan hau hobetzen laguntzeagatik. Diratekeen akatsak oro, jakina, nireak baino ez dira.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Borja Ariztimuño Lopez. Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU) – borja.ariztimuno@ehu.eus – https://orcid.org/0000-0003-2345-7137

Nola aipatu / How to cite: Ariztimuño Lopez, Borja (2020 [2022]). «Ohar filologikoak Azkoitiko testu aurkitu berriaz: irakurketa proposamena», ASJU, 54 (1-2), 1-18. (https://doi.org/10.1387/asju.23317).

Jasoa/Received: 2020-12-26; Onartua/Accepted: 2021-12-30. Online argitaratua / Published online: 2021-12-30.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2022 Instituto-Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» (UPV/EHU)

1. Sarrera

Lan honetan, 2020ko abenduaren 3an jendaurrean ezagutarazitako 1515 inguruko Azkoitiko poemen edizio kritikoa eskaintzen da, Ros, Irijoa & Martinek (2020) plazaratu transkripzio paleografikotik eta Rosen (2020) behin-behineko azterketa filologikotik abiatuta.²

Helburua da testuaren beste interpretazio bat eginez pasarte ilunak ahal den heinean argitzeko proposamenak aurkeztea eta hizkuntzaren analisi zehatzagoa egitea. Horretarako, aipatu transkripzioa erabili da oinarri gisa, eta eskuizkribuaren irudiekin alderatu da, bai eta agiria bertatik bertara ikusi ere, Donostiako Koldo Mitxelena Liburutegiko Funts Gordean erakusgai egon den bitartean. Halaber, Azkoitiko eta inguruko beste lekukotasun zaharrek inkatu da, hizkuntz azterketa osatzeko.

Hala bada, hurrengo atalean (§ 2) edizioaren nondik norakoak labur azaltzen dira, eta segidan (§ 3) testuaren transkripzio kritikoa iruzkindua paratu da; ondoren, (§ 4) testuan ageri den hizkeraren deskribapena eskaintzen da, ohiko hizkuntz osagaietan banatuta; eta azterketa osatzeko, azkenik (§ 5), eskuizkribuko hizkera denboran eta espazioan kokatzen da.³

2. Edizioaren irizpideak eta egitura

Testua transkribatzeko, honako irizpide hauei jarraitu zaie: <v>/<u> eta <j>/<i> grafemen erabilera gaurkotu da (kontsonante/bokal balioaren arabera, alegia); hitzen banaketa eguneratu da, lekat A9 *eztet* eta D4 *eneban*.

Aldaketa horiez gain, interpretazioaren araberako lerro- eta poema-banaketa egin da, eta hari egokituriko puntuazio-markak gehitu dira. Gainerako aldaketak eskuintaldeko ohar paleografikoetan adierazi dira.

Bestalde, poema edo poema-zati bakoitzaren amaieran haren metrikaz, errimaz eta esanahi orokorraz iruzkin laburrak gehitu dira, irakurketa-arazoak eta -proposamenak azaltzeko; izan ere, metrikari, errimari eta testuaren koherentziari begiraturik bereizi dira jarraian aurkezten diren lau testuak.

3. Testuak

Atal honetan Azkoitiko eskuizkribuko euskal testuak aurkezten dira, arestian zehaztu irizpideen eta egin nahi den interpretazio-proposamenaren arabera. Aparatu kritikoa alboan oinarrituta ageri da, eta testua ulertzeko zehaztapenak oin-oharretan eman dira.⁴

² Ediziogileek denon eskura jarritako argazkiak ere erabili dira zalantzak argitzeko. Hemen ikusgai: <http://oinati.gipuzkoakultura.net/eu/kontserbaturiko-dokumentuak/26/215.html>.

³ Erabilitako laburdurak: BB = *Bertso Bizkaitarrak* (Lakarra 1984a); Bet = Betolatza (Mitxelena 1955); Lcc = Landucci (Mitxelena 1958); Laz = Lazarraga (Bilbao *et al.* 2020); Mis = *Salmo Misererea* (Akesolo 1982); PN = *Pater noster txikia* (Mitxelena 1964: 58-60); SumB = Azkoitiko *Sumario Brebea* (Urkizu 2009).

⁴ Ros, Irijoa & Martinek (2020) irakurketarekiko aldeak ere bertan adierazi dira, haiena RIM siglez identifikaturik, eta Rosen (2020) azterketan ageri direnak R hizkiaz ezberdindurik. Poemak alfabetoko letren bidez aipatzen dira, testuko ordenaren arabera: A (§ 3.1. *Ene lastan gozo ederra*), B (§ 3.2. *Oloa lumaz estari*), C (§ 3.3. *Leyara niri juan çatan*) eta D (§ 3.4. *Goyçean goyçic jagui ninçan*).

Argi dago poema gehienak (edo guztiak) ez daudela osorik; nahiz eta lehen hirurek, beren laburrean, baduten nolabaiteko esanahi beregaina. Aldiz, inondik kopia-tuak diren ala buruz ikasiak eta ondoren idatziz paratuak, ezin jakin liteke;⁵ baina badira azken hipotesi horren aldeko bi zantzu orokor, gutxienez. Alde batetik, testu guztia jarraian izatea, inolako banaketarik adierazi gabe (ez lerro, ez estrofa, ez poema ezberdinak direnen artean ere), idazteko lekuak horretara bultzatzen bazekien ere. Bestetik, poema zatiak izatea bera, gogoratu ahala eta osorik emateko asmorik gabe idatzi balitu bezala (nahiz luma probatzen, nahiz denbora-pasan).

3.1. *Ene laztan gozo ederra* (A)

—Ene laztan gozo ederra,
penaz penaçen naçu;⁶
orreyñ⁷ çulez⁸ ninduçula, | çulez] esk. *culez* || *ninduçula*] esk. *ninduçula*
nola amora nençaçun?⁹

5 Ori¹⁰ escuan ezpata,
çeuere escuoz naraçu;¹¹
andicoz eta ebeticoz¹²
barçaio diqueçut.¹³

—Ezcutaria, usatu eztet¹⁴
10 armaz¹⁵ guiza erayten,¹⁶ | armaz] esk. *armas*
leco bidi¹⁷ guiçon gaztea
amore minez penaçen.

⁵ Segidan azaltzen diren arrazoiengatik (eta ik. § 5), nekez uler daiteke sortu ahala idatzitakoak direnik.

⁶ *naçu* ‘nauzu’.

⁷ *orreyñ* ‘horren [konparatiboa]’.

⁸ *çulez* ‘zurez(ko)’; beharbada A4 *amora(tu)*-rekiko kontrasteen, ‘(bihotz) gogor, sor’ moduko adieraz, edo bestela, haren osagarri (hura ere nola ulertzen den), ‘sorgor, leloturik’ (cf. *zur eta lur, zur egin, zurtu*); aldaera ezaguna da *zul*, batez ere bizkaieraren eremuan (*OEHk* V-arr-oro-gip eta AN-arce markekin dakar, eta Añibarrok ere erabili zuen; s.v. *zur*). Egia da eskuizkribuko azken hizkia ez dela gainerrako <z>-en berdina, eta <r> batzuetara hurbiltzen dela; alabaina, beheko marraren luzapenagatik eta esanahia argitzen duelakoan, <z> irakurketa hobetsi da.

⁹ *amora nençaçun* ‘amortu ninduzun’; aoristo zaharra. Esanahi zehatza ez da jakiten erraza, baina kontuan hartu behar da ezen testu zaharretan aditz laguntzaile iragankorrarekin ez dela ‘maiteminarazi’, baizik eta ‘ematu’ edo ‘amore emanarazi’, nahiz eta poema honen testuinguruan bi adierak bat egin lezaketan (ikus A3 *çulez*-i egindako oharra). Horrez gain, A3 *çulez* zehazki nola interpretatzen dugun, beharbada galdera ez baizik eta *horren... nola...* erako berdintasunezko konparazio-perpaustzat har liteke.

¹⁰ *Ori* ‘tori’.

¹¹ *naraçu* ‘hil nazazu’, *ero* ‘hilarazi’ aditzaren forma trinkoa (ik. § 4.3.3-ko azalpenak); R ‘naroazu’.

¹² *andicoz eta ebeticoz* ‘edonola ere’; cf. Azkuek jasotako «*Ortikoz-emetikoz* (V-m), entre éstas y las otras, de todas maneras» eta «*Ortikoz ta emetikoz*, entre una cosa y otra (V-gip)» (*OEH* s.v. *hor*).

¹³ *diqueçut* ‘emango dizur’; *-i(n)-eman* aditzaren geroaldiko forma trinkoa.

¹⁴ *usatu eztet* ‘ez dut usatzen, ez nago ohituta’.

¹⁵ *armaz*; RIM *arma*, R *armas* (eskuizkribuan argi ikusten da *-s* letra, orban baten azpian bada ere).

¹⁶ *guiza erayten* ‘gizon(ik) hiltzen’, edo beharbada orokorrago, ‘pertsonek hiltzen’; cf. Leizarragaren *gizerhaile* eta BB *giza eralla* (*OEH* s.v. *gizeraille*).

¹⁷ *bidi* ‘bedi’; *leco bidi* ‘lekat bedi, salbu eta’ (*OEH* s.v. 1 *lekatu*; ik. § 4.5).

Atal honen atarikoan esan bezala, poema honek badu osotasun itxura, maiteminduaren kexu-eskaerak (lehen bi ahapaldiak) eta maitatuaren erantzun biribila (hirugarren ahapaldia) ongi ulertzen baitira. Ez dakigu, halere, poemak jarraipenik zuenez.

Egiturazko ezaugarriak dagokionez, launa lerroko hiru ahapaldi dira. Bokal el-karketa batzuez 8-7-8-7 metrikara erraz egokitzen dira; nahiz egia den azken lerroak 8 silaba dituela. Hori kontuan harturik, beste aukera bat poema 15 edo 16 silabako oindun lerrotan banatzea izan liteke, D-ren antzera (§ 3.4).

Errimari dagokionez, (–) a (–) a ereduari jarraitzen dio (lerrokatzearen arabera). Lehen bi ahapaldietan, azken silabako errima asonantea du, eta, hirugarrenean, azken bi silaberako errima asonantea edo azken silabako errima kontsonantea.

Bestalde, aipatzekoa da Lazarragaren artzain-liburuaren barnean (<1144r>-<1144v>) Silvero pertsonaiak abesten duen kantaren zati baten eta poema honen lehen bi ahapaldien arteko oihartzuna; bai gaian eta tonuan, bai eta 1. eta 5. lerroen arteko kidetasunetan (Bilbao *et al.* 2020: 46; letra etzana nirea da [BAL]):¹⁸

Ene laztana, ene lindea,
nay doçuna eguiçu.
<1144v> *Ene laztana, ni ilagaz*
çuc probechuric badoçu,
ori guerrico dagueau, eta
bioceraño indaçü.

3.2. *Olloa lumaz estari* (B)

Olloa lumaz estari,¹⁹
ni amorez yçerdi,²⁰
ene barco²¹ negarretan
çaldiac ygueri.²²

[*yçerdi*] aurrean *estari* tatxaturik

[*ygueri*] esk. [.]*gueri*

Bertso-lerrook ere badute esanahi «betea», *zaldien* metafora edo irudia guztiz ulertzen ez bada ere. Aparatu kritikokoan adierazi bezala, azken hitzaren hasiera ez da ikusten eta, beraz, ez da erabat ziurra bertan azaldu arrazoiengatik hobetsitako *ygueri* irakurketa.

Neurriari dagokionez, 8-6-8-6 silaba-kopuruak zenbatu daitezke, baldin *ni_amorez* hitzen arteko sinalefa egiten bada.

Errima, aurrekoan bezala, asonantea eta – a – a egiturakoa du, baldin bi silaba kontuan hartzen badira; azken silabari bakarrik erreparatuz gero, a a – a egiturako errima kontsonantea du.

¹⁸ Lehen lerroari dagokionez, are antzekoago dira, eta klixearen adibide, *Ene laztan çuri ederra* (Laz, B13: 1) eta Rosek (2020) aipatzen duen *ene lastan suri ederra* (Sasiola, B33: 5).

¹⁹ *estari* 'estalia' (atributu funtziodun partizipioa mugagabean).

²⁰ *yçerdi* 'izerditurik'; *OEHk* ekialdean kokatzen duen adberbio balioarekin ulertu behar bide da, aditza elipsian.

²¹ *barco* 'bartko, bart gaueko'; R 'malko' (aldaera dokumentatu gabea izateaz gain, *negar-malko* da hurrenkera lekukotasun guztietan).

²² *ygueri*; RIM [*ag*]ueri (<g>-ren irakurketa ziurra da, eta aurrean zulo bat duen arren, eskuinerantz luzatzen den azpiko marrak testuko beste <y> batzuen isats luzea gogorazten du).

Esanahira itzuliz, kutsu herrikoia izan badezake ere, ez dut aurkitu paralelorik, Kaltzakortak (2003: 137, 161) jasotzen duen koplak batean ageri den *zaldi urdiñe igari* izan ezik (esanahia argitzen laguntzen ez diguna, dena den):

Errekatxoan arri limuri
zaldi urdiñe igari;
orra bada ta (...N) ori
zazpi erregen kriadi

Beste aukera bat da, <[y]gueri> zein <[a]gueri> osatu, eta metafora agerikoena baztertuz gero ('hainbeste malko bota nuen, non zaldiek igeri egin zezaketen'), mito klasikoren baten erreferentziatzat hartzea («maitasun» kontuak tarteko Poseidonen mendekuari ondoz bere zaldiek arrastaka eramanik hildako Hipolitorena, Akilese lagun Patrokloren heriotzagatik negar egin zuten zaldiena...).

Nolanahi ere (eta testu luzeago baten zatia ez bada), halako koplak askeek izan ohi dituzten interpretazio-arazoak gaituzte, alderdi hau gehiago landu beharko litzateke.²³

3.3. *Leyara niri juañ çatan* (C)

Leyara ²⁴ niri juañ çatan ²⁵	<i>juan</i>] esk. [.] <i>uan</i>
neure amorea, leena;	<i>amorea</i>] esk. [.] <i>mol/rea</i>
arrezquero oy ²⁶ daducat	esk. [...]zquero oy [.] <i>aducat</i>
neure vioçean barruna. ²⁷	

Lerrook aurreko poemarekin batera ematen dituzte Ros, Irijoa & Martinek (2020); areago, *leyara* hitza hartan aipatzen diren zaldiei lotzen diete (*zaldiañ agueri leyara*). Alabaina, esanahiari begira batera edo bestera erabakitzeke laburregi badira ere, metrikazko eta errimazko arazoiek hemen proposatzen den banaketaren alde egin dezakete.

Neurriari dagokionez, silaba guztiak bereiz ahoskatuta 9 dituzte lehen, bigarren eta laugarren lerroek; hirugarrena, halere, *oy* «handizkatuz» bi silabatan ahoskatu ezean, 8koa da. Aldiz, bokal elkarketa batzuk eginez gero (poesian onargarri), 8ko lau lerro lor daitezke, eta are 8-7-8-7 eredua.

Puntuaz denaz bezainbatean, – a – ereduarekin segitzen du, azken silabako erima kontsonantearekin (*leená, barruná; ez bada leéna, barréna* irakurri behar).

Interpretazio zehatza egitea ezinezko bada ere, ideia orokorra ulertzen da: maitatua (lehena?) joana da (gerlaren batera?), eta maitaleak bihotzean gordetzen du harrizkeri.

²³ Berrikusle anonimo batek Lazarragaren eskuizkribuko testutxo solteak gogorazi dizkit zailtasun erakusgarri; esaterako, Martin Lopez Bikuñaren eskuko hau (Bilbao *et al.* 2020: B6, 415-417): *Ihar, ihar, lelorean lelo, | ihar, ihar, lelorean. | Heturarroc eguin daue | cecen adarvaguea; | audicarroc emun | deusay golpea; | ilgo vere vauen | vayaq eguiten, aren burlea.*

²⁴ *leyara* 'lehia'; esanahia zehaztea zaila da, baina 'orgehiagoka' adieratik gertu dateke ('gudu?').

²⁵ *çatan* 'zitzaidan'.

²⁶ *oy* 'oi'; Lazarragaren eskuizkribuan erruz ageri den esklamazio-hitza, maiz betegarri gisa erabilia.

²⁷ *-an barruna* '-an barrena'; aldaera hori existitzen bada ere, argazkiak ikusita, ezin bazter daitezke *barrena* irakurketa.

Horrez gain, ahapaldiaren ondoren hitz batzuk ageri dira tatxaturik. Ros, Irijoa & Martinek (2020) poema beraren segida bailiran transkribatu dituzte, hitz batez osaturik: <[Egun] bat/ean ni/joela>. Eskuizkribuaren argazkiak aztertuta, ordea, ezin jakin daiteke transkripzio erabat zuzena denetz. Areago, beste hitzen bat ere agertzen da (ezin irakur daitekeena), agidanez egileek errepikapentzat jo dutelako transkribatzeke geratu dena.

3.4. Goyçean goyçic jagui ninçan (D)

- Goyçean goyçic jagui²⁸ ninçan astean egun vatean, | ninçan] esk. *ninça*
 astean egun batean²⁹ da asteleen goyçean.
- Neure laztan Velagayau³⁰ sar³¹ çequidan arrear,³² | sar] esk. [..]r
 neurc nay eneban vian,³³ çeonçan³⁴ aldean. | neurc] esk. *nevrre*
- 5 Colpe andiac jo nenguian³⁵ vioçonen³⁶ erdian.
 Eliçara vanijoean³⁷ colpeau³⁸ ar neçanean,³⁹ | vanijoean] esk. *vani[.]joean || ar] esk. arr*
 velaurico⁴⁰ jarri ninçan alderean⁴¹ aurean.
- Neure pecatuaz confesatu, eguin neban⁴² bequela,⁴³ | eguin neban] esk. *eguinel ba(n)*
 penetencia⁴⁴ eman çidan, vide nevan bequela.
- 10 Vitarteco eman niagon⁴⁵ (...) | eman niagon] esk. *ema[.] / nj[.]gon*

²⁸ *jagui* ‘jaiki’; irakurketa garbia da, eta lehen transkripzio paleografikoan *jaqui* eman bazuten ere, RIM interpretazioan eta R azterketan ere *jagui* da.

²⁹ *batean*; R *vatean*. Irakurketa garbia da, eta lehen transkripzio paleografikoan ere *batean* eman zen.

³⁰ *Velagayau* ‘(neure) Belagai(a)’; emakume (ez)izena, artikulu hurbilarekin (Estibalitz Sasiola debarak ere badarabil; ikus testuan beheragoko azalpenetan); RIM *Velagay au[sí]*; R *Velagay au*.

³¹ *sar*; RIM *au[sí]*; R [*sar*].

³² *arrear* ‘harean, handik’; R *aurrean* (baina cf. D7 *aurrean*). Joseba Lakarrak (k. p.) *ez du artean* irakurketa baztertzen, baina argazkiak ikusita nahiko argia da <rr> digrafoa; aldiz, badagoke <arrtan> irakurtzeko aukera, behar bada ‘(egun, orduko) hartan’.

³³ *vian*; testuinguruagatik ‘bidean’ edo, zentzu metaforikoan, ‘moduan’ esan nahi duela dirudi (cf. gazt. *via*). Dena den, *viau* ere irakur liteke, agian *biga* ‘bigantxa’ hitzetik, artikulu hurbilarekin (ik. § 4.5).

³⁴ *çeonçan*; itxuraren arabera ‘zeunden’ esanahia izan lezakeen arren (cf. Laz *çeonçen*), ez da ulertzen hirugarren pertsonatik bigarrenarako jautzia.

³⁵ *jo nenguian* ‘jo ninduen’; aoristo zaharra.

³⁶ *vioçonen* ‘(neure) bihotzaren’, artikulu hurbilaz.

³⁷ *vanijoean* ‘joan nintzen’, iraganaldi burutu trinkoa.

³⁸ *colpeau* ‘kolpea’, artikulu hurbilaz, kolpea esaleak berak jaso baitu.

³⁹ *ar neçanean* ‘hartu nuenean’; aoristo zaharra.

⁴⁰ *velaurico* ‘belauniko’.

⁴¹ *alderean* ‘aldarearen’; atzizkiaren formaz, ikus § 4.2.5 (betiere, berrikusle anonimo batek adierazi didan moduan, ezaugarri hori edota aldaera lexiko berezia ere hustzat hartu behar ez badira).

⁴² R-n laguntzaile iragankorraren bitxitasuna aipatzen da, *-z confesatu* lokuzioari dagokiolakoan; agian laguntzailerik gabekotzat jo behar dira bi perpausak, bigarrenaren azpian «(bekatua) egin» elipsia ulertuta.

⁴³ *bequela* ‘bezala’ (ik. § 4.5-eko eta, batez ere, § 5-eko azalpenak).

⁴⁴ Hapaxa da aldaera hau; bokalismoak *PN*-ko *peretencia* dakar gogora.

⁴⁵ *niagon* ‘nion’; R ‘nagon’, nokako adizkitzat joaz (ik. § 4.3.6).

Lau testuetatik luzeena eta narratiboena da hau, bai eta ahozko tradizioko elementu nabarmenena erakusten duena. Rosek (2020) azaldu bezala, Zuberoan XVII. mendeko gertakari baten harira garaitsuan sortu bide zen *Egun bereko alarguntza* edo *Goizian goizik jeiki nündüzün* (Salaberri 1870) baladak lerro batzuk partekatzen ditu honekin. Zehazki, Azkoitiko azken poemaren lehen bi puntuak ageri dira kanta ezagunean, ia hitzez hitz, baina lehen lerroaren erdia hasi-hasieran, eta gainera-koa amaieran.⁴⁶ Hona hemen biak elkarren ondoan, grafia eguneraturik:

Azkoitiko poema

Goizean goizik jagi nintzan,
astean egun batean,
astean egun batean da
asteleen goizean.

Zuberoako balada

Goizian goizik jeiki nündüzün (...)
astian egün batian,
astian egün batian eta
ostirale goizian.

Izan ere, zati horrek denborazko erreferentzia orokor bat ematen du (astelehen/ostiral aldaera gorabehera),⁴⁷ eta litekeena da egitura klixetua izatea (Ros 2020).

Rosek (2020) beste paralelo batzuk ere nabarmentzen ditu, hain zuzen Azkoititik gertuagokoa zen Estibalitz Sasiola debarraren B32 eta B33 poemetan (Bilbao *et al.* 2020: 594, 598). Haietan *Belagai* (B32: 4), *Belagaya* (B32: 5)⁴⁸ eta *O[e]reanik jagui ninčan / astelen goizean* (B33: 1-2), eta Azkoitiko poeman *Velagayau* eta *Goyçean goyçic jagui ninčan (...)* asteleen goizean.

Paraleloekin amaitzeko, beste klixetua bat izan liteke 5. lerrokoa. Hona hemen Azkoitiko, Lazarragarena eta Etxeparerena elkarren jarraian, argiagotuz dadin:

Colpe andiac **jo nenguian vioçonen** erdian (D5)

Bioçau jo deustaçu anech flechaz (Laz, A17: 3)

Viocian diraustaçu guertuz ama eztia (Etxep, I, 124)

Azkoitiko poemaren egiturazko ezaugarriak dagokienez, alde batetik, eta lerroak hemen aurkeztu bezala harturik, 17-16;15-13;16;17-15;17-16 silaba-kopuruak zenbatu daitezke, inolako sineseri edo sinalefarik gabe. Solte geratzen den lerroa alde batera, luze-labur txandakatzea nabari da, bigarren ahapaldian laburrago oro har. Halere, 15 silabatara erakar litezke lerro gehienak aipatu lizentzia poetikoen bidez.

Ahapaldien banaketarako, testuaren koherentzia ez ezik, errima ere kontuan hartu da; izan ere, 1-4 eta 6-7 lerroek errima bera dute (-ean), baina solte geratu den 5.ak ezberdina (-ian),⁴⁹ eta 8-9 lerroek -ela.

⁴⁶ «Goizean jaikitze» hori gehiagotan ere agertzen da, esaterako Satrustegik (1969) aztertu *Amoros baztertua* baladaren hainbat bertsiotan: «Jagi nintzan goizean», «Jaiki nintzaren goizian eta (...)», etab.

⁴⁷ Joseba Lakarrak diostanez (k. p.), hain zuzen ere bi horiek dira egun «txar tipikoak» herri-poesian.

⁴⁸ Edizioegileek ohar hau egiten dute (ez)izen horretaz: «ez dugu aurkitu ez *Belagai* ez *Belagaya* izenaren beste lekukotasunik. Aukera bat izan liteke *Bela* eta *Gaia* elkarturik izatea. *Vela* gizekoaren izena da Erdi Aroko Araban, eta interpretazio bat baino gehiago izan lezake hala euskaratik nola erromantzetik abiatuta; *Gaia* hala euskaratik nola latinetik abiatuta interpreta daiteke» (Bilbao *et al.* 2020: 594).

⁴⁹ Zuloagak (2019: 479-480) dioenez, $e \rightarrow i / _V$ aldaketa euskara zaharraren azken hamarkadetan hedatu zen, eta batik bat 1750etik aurrera, baina bada lekukotasun zaharragorik mendebaldean (arazoak

4. Hizkuntz ezaugarriak

Atal honetan Azkoitiko poemetan erabiltzen den hizkeraren zertzelada garrantzitsuenak eskaintzen dira, alderdi diakronikoa eta diatopikoa kontuan hartuz egindako oharrekin. Horretarako, bost ataletan sailkatu dira: grafia eta fonologia, izen-morfologia, aditz-morfologia, morfosintaxia eta lexikoa. Ikus ditzagun banan-banan.

4.1. Grafia eta fonologia

4.1.1. Grafiaren zertzelada batzuk

Testu zaharretan /u/ adierazteko <v> hitz hasieran eta <u> hitz barnean eta amaieran ageri ohi dira (Mounole & Lakarra 2018: 411), eta hala da Azkoitiko poemetan ere, oro har; areago, bada <V>-ren bat kontsonante aurrean eta lerro amaieran ere, diptongo baten parte dela: <neV/re>, <neVrrc>. Halaber, /i/ hotsa islatzeko <i> eta <j> grafemak darabiltza hitz barnean eta amaieran (diptongoa ez bada), eta <y> hitz hasieran eta diptongo baten bigarren osagaia denean, hori ere ohikoa euskara arkai-koko Hegoaldeko beste testuetan (Mounole & Lakarra 2018: 411).

Txistukarrietan, frikarietari dagokienez, <ç> eta <z> erabiltzen dira lepokarirako, banaketa osagarrian: hitz hasieran eta bokalarrean <ç> (salbu eta A1 *gozo*, A10 *guiza*), eta hitz edo silaba amaieran <z>; apikarirako, <s> nahiz <ʃ>. Afrikatu lepokaria, aldiz, beti <ç> bidez islatu da (ez dago apikariaren adibiderik).

Amaitzeko, aipatzekoa da dardarkari azkarra adierazteko <rr> digrafoa kontsonante aurrean eta hitz amaieran ere ageri dela birritan: D4 <nevrrc> ‘neuk’, D6 <arr> ‘har(tu)’.

4.1.2. Bokalkartak

Oro har, badirudi ez dela aldaketarik gertatzen hiatuetan (A11 *gaztea*, B1 *ollosa*, C2 *amorea*, D1 *goyçean*), nahiz eta behin C1 *juan* ‘joan’ dakarren,⁵⁰ eta arestian iruzkindutako D poemako errimak *ea* > *ia* gertatzen zela iradoki dezakeen (balain 5. leerroaren aurretik edo ondoren besterik falta ez bada).

Halaber, ez dago ohiko *a + a* (artikulua) testuinguruaren adibide garbirik (cf. § 4.2.3), baina bai adizki bat zeinetan erroko eta atzizkiko bokalak elkartzean *aa* > *ea* jazo den (D6 *vanijoean*).

arazo, Zuloagak Ibarguen-Cachopinen kronikako *gabyan*, Debako Ana Urrutiaren gutuneko *liquiala* eta Sasiolaren poemetako *dirian* aipatzen ditu), eta ezaguna da ekialdean Etxeparerengandik ageri dela indartsu. Horrela, agian pentsa liteke aldaketa hori gertatzen hasia zela XVI. mende hasieran mendebaldeko hizkeraren batean ere, gutxienez errima egin ahal izateko adina, idatzian islatu ez arren (Barrutiak bezala, adibidez). Berrikusle anonimo batek aipatu didanez, halere, halakoak beranduagoko idazle jantzien testuetan ikusten dira batik bat (forma zaharraren eta berriaren kontzientzia dutenak).

⁵⁰ Berrikusle anonimo batek iradoki bezala, ez da harritzekoa *juan* eta *ollosa* testu berean agertzea, testuinguruak ez baitira berdinak (cf. Zuloaga 2020: § 4.5.2.3.1).

4.1.3. *Bokal bikoitzak*

Testua laburregia eta adibideak urriegiak badira ere orokorpenik egiteko, hasperenaren galeraren ondorioz sortutako bokal berdinen segidek bere horretan dira agertzen diren bi kasuetan: C2 *leena*, D2 *asteleen*. Konparatzeko, mendebaldeko testu arkaiko eta zahar gehienetan *leen* lekukotzen bada ere (cf. Mounole & Lakarra 2018: § 3.2.1.1 eta Mounole & Gómez § 3.2.1.1; baina Lcc *len*), *astelen* dakarte Sasiolaren B33 poemak (Bilbao *et al.* 2020: 598), Azpeitiko 1622ko gutunak (Satrustegi 1987: 42) eta Kapanagak berak (zeinak *leen*, *leenago*, *leelengo* baitarabiltza).

4.1.4. *Txistukariak*

Oro har apikari eta lepokariak bereizten dituen arren, <armas> dakar behin, hemen A10 *armaz* zuzendua; izan ere, litekeena da gaztelaniaren ohitura grafikoek (*armas* pluralak berak) eraginda aldatu izana (cf. poema bereko A1 *laztan*, A2 *penaz*, A3 *çulez*, A6 *escuoaz*, A7 *andicoz*, A7 *ebeticoz*, A9 *eztet*; Sasiolak, aldiz, B *lastan* dakar).⁵¹

4.2. Izen-morfologia

4.2.1. *Izenordainak*

Testuotan singularreko lehen pertsonaren izenordainak ageri dira gehienbat, eta behin baino ez (errespetuzko) bigarren pertsonarena: *ene* (A1, B3), *ni* (B2), *niri* (C1), *neure* (C2, C4, D3, D8), *neurc* (D4); *çeure* (A6). Ikusten denez, forma zaharrak erabiltzen ditu kasu guztietan. Nabarmentzekoa da genitiboko *ene/neure* (ikus § 4.4.1) bikote zaharra (bigarrenean ez da Mis-en jada agertzen den *nere* monoptongazioa gertatu), bai eta Lazarragaren testuan bezala *neurc* zaharra gordetzen dela, dardarkariarekin (cf. Mounole & Lakarra 2018: 424).

4.2.2. *Erakusleak*

Erakusleei lotutako forma bakarra dakar eskuizkribuak; bigarren graduako erakuslearen genitiboko forman jatorria duen konparazio-partikula: A3 *orreyn*.

Azpimarratu behar da ezen diptongodun aldaera hau, testu zaharrei gagozkiela, erdi-ekialdeko testu batzuetan (Leizarraga, Axular, Pouvreau eta Larrasoañako xvii. mende hasierako lekukotasun bat) eta, mendebaldean, Lazarragaren eskuizkribuan baizik ez dela agertu orain arte (cf. *OEH* s.v. *horren*).

Horrez gain, D3 *arrear* ‘harean, handik’ (interpretazio zuzena bada) dardarkari azkarrarekiko lekukotasun bakarra da ablatibo zaharraren atzizki horrekin, eta zaharrena oro har (cf. (*h*)*arren* ‘nahiz eta’ orokorra bera, gramatikalizaturik, edota Bizkai-Gipuzkoetako *harrezkero*, beste kasu-atzizki batekin, Lazarragarengandik; cf. *OEH* s.v.).

⁵¹ Eneko Zuloagaren hitzetan (k. p.), badira halako neutralizazioak han-hemenka testu zaharretan; dena dela, Azkoitiko poemetan salbuespen bakarra litzateke kontradibide ugariaren artean.

Azkenik, erakusleetatiko leku-adberbio bi ageri dira, esapide batean: *andicoz* eta *ebeticoz*. Lehenari dagokionez, kontuan hartzekoa da arestian aipatu *arreean* ‘handik’ (interpretazio zuzena bada), ablatibo-atzizki ezberdinez; bigarrenaz den bezainbatean, azpian (*h)eben* ‘hemen’ forma zaharra datza, zeina ekialdeko lekukotasunetatik kanpo Landucciren hiztegian, Lazarragaren eskuizkribuan, Iburguen-Cachopinen kronikan eta Garibairen errefracuetan ageri baita; ablatiboko forma hori, zehazki, Lazarragak dakar (*ebetí*) eta, beste alomorfo batekin, Altsasuko 1568ko lekukotasun batek (*ebestik*; ik. *OEH* s.v. *hemen*).

4.2.3. Artikulua

Hirugarren graduko singularreko determinatzaileari dagokionez, Azkoitiko eta inguruko testuetan eta geroagoko hizkeretan *-a* amaierako hitzei artikulua gehitzean *-ea* egin izan bada ere (Zuazo 2014; Zuloaga 2020: 197-201), poema hauetan ez da adibiderik; hala ere, ez da kontradibide garbirik ere. Esaterako, D9 *penetencia eman çidan* esaldikoa hartzen badugu, kontuan hartu behar da *-ia* amaierakoetan ezohikoa zela disimilazioa, baita Bizkaian eta Araban ere (Manterola 2015: 371-372; Zuloaga 2020: 192) eta, gainera, kasu zehatz honetan izena mugagabea izan zitekeela, beste hainbat lokuziotan ohi bezala (cf. A8 *barcaçio diqueçut*, D10 *vitarteco eman niagon*). Aldiz, A5 *ezpata* objektu-posizioan da, eta egia bada ere testu zaharrenetan artikuluaren erabilera egun baino murriztuago zegoela, ikerketa gehiago behar da objektuaren ezaugarri semantiko eta sintaktikoek horretan izan zezaketen eraginaz (cf. Manterola 2015: 383 eta hh.).⁵²

Artikulu hurbilari dagokionez, lehen gradukoaren singularreko hiru adibide ditu (absolutiboan bi eta genitiboan bat) eta bigarren gradukoaren pluraleko beste bat (instrumentalean): D3 *Velagayau*, D6 *colpeau*, D5 *vioçonen*, A6 *escuoç*.⁵³

4.2.4. Ablatibo zaharra

Errefrau bilduma zaharrek isla dezaketen hizkuntza-egoera are zaharragoa alde batera utzita, dagoeneko aipatu dudana D3 *arreean* ‘harean, handik’ litzateke leku-kasu honen lehen agerraldia, eta mendebaldeko Araba-Bizkaietatik kanpoko bakanetako bat. Beste biak ere Gipuzkoan dira: sartaldean, Milia Lasturkoren eresiko *cerurean* ‘zerutik’ eta, sortaldean, Elduaingo ziri-bertsoetako *escuren* ‘eskutik’ dira (cf. Larkarra 1984b: 170, 172).⁵⁴

⁵² Nolanahi ere, Eneko Zuloagaren arabera (k. p.), lekukotasun zaharretan ez da ikusten adizkietan *aa > ea* egin (cf. D6 *vanioean*) eta artikuluarekin halakorik ez duen testurik (eta bai alderantziz, Bizkaitik kanpo).

⁵³ Horiei D4 *vi[g]au* gehitu beharko litzaieke, baldin arestian proposatutako irakurketa alternatiboa egokia bada. Kasu horretan ere, ez litzateke harritzekoa disimilaziorik eza; Lazarragak *daçueau* bezalakoak darabiltzan arren, lekukotasun zaharretan ez da inolaz ere hedatua, Mikoletaren *guelau* edo Kapanaagaren *arimau* lekuko (Zuloaga 2020: 192-193).

⁵⁴ Cf. Azkoitiko bertako SumB-ko *-rean bat* egitura (*oraziorean bazuk*, *batrean bat*, *señaladurean baten*), Ulibarrik (2015: 159) erakutsi bezala.

4.2.5. *Genitibo singularra*

Bizkaiko eta Arabako testu zaharretan *-aen* eta haren laburtze goiztiarra den *-en* dira aldaera hedatuena. Aldiz, Landucciren hiztegian eta Estibalitz Sasiolaren poemetan *-an* forman ageri da (cf. Mounole & Lakarra 2018: 425); bada, Azkoitiko poemotan ere hala da (akatsa ez bada): D7 *alderean aurean* ‘aldarearen aurean’.

4.3. Aditza

4.3.1. *Jokatugabeak*

Aditz-izenetan erdialdeko euskararekin bat dator testua, ez baitu *-(k)etan* bezalakorik (A2 *penačen*, A12 *penačen*); bai, aldiz, *-iten* bat (A10 *erayten*), garai arkaikoan espero zitekeen bezala (Urgell 2006).

Testuko partizipio mailegatuek *-atu* daukate (A9 *usatu*, D8 *confesatu*). Mendebaldean Lazarragak baino ez dakar lehenaren adibiderik (*usadu*), baina bestearekin erka dezakegu SumB-ko *konfesadu*, egungo Azkoitia eta inguruetako *-au* aldaeraren (Zuazo 2014: 90) jatorrian dena.⁵⁵

Aditzoina sistematikoki erabiltzen da poemetan, indikatiboz kanpoko eta aoristo perifrastiko zaharreko laguntzaileekin. Hala ere, testuan *-tu* partizipiodunen adibideak baino ez daude: A4 *amora neñaçun*, A11 *leco bidi*, D3 *sar çequidan*, D6 *ar neñaanean*.

4.3.2. *Aoristo zaharra*

Euskara arkaikoaren ezaugarri behinenetakoa da hau, nahiz eta mendebaldean beranduagoko adibiderik ere baden (Mounole & Lakarra 2018: 466). Azkoitiko poemetan perifrasi burutu berria ugariagoa bada ere (C1 *juan çatan*, D1 *jagui ninçan*, D7 *jarri ninçan*, D8 *eguin neban*, D9 *eman çidan*, D10 *eman niagon*), lau aldiz ageri da aoristo perifrastiko zaharra: A4 *amora neñaçun* ‘amoratu ninduzun’, D3 *sar çequidan* ‘sartu zitzaidan’, D5 *jo nenguian* ‘jo ninduen’, D6 *ar neñaanean* ‘hartu nuenean’. Horiez gain, aoristo trinkoaren adibide bat ere bada: D6 *vanijoean* ‘joan nintzen’.

4.3.3. *Trinkoak*

Poemetako 20 adizki jokatuetatik, 7 dira trinko argiak: A3 *ninduçula*, A6 *naraçu*, A8 *diqueçut*, C3 *daducat*, D4 *çeonçan*, D6 *vanijoean*, D9 *nevan*. Horietatik, hiru dira aipagarri: *naraçu* ‘hil nazazu’, *diqueçut* ‘emango dizut’ eta *vanijoean* ‘joan nintzen’.

Lehenari (A6 *naraçu*) dagokionez, hapaxa izateaz gain, trinko gisa soilik beste behin bakarrik agertu den aditz bati dagokio: *ero* ‘hil (iragankorra)’. Izan ere, beste lekukotasuna 1567ko Altsasuko auzi batean aurkitzen da,⁵⁶ Ekaitz Santaziliak *MLV5en II. Jardunaldietan* proposaturiko interpretazioaren arabera; alegia, *daragun* = *yl deçaçun*:

Dollor çitalori, çuc yl bear çinduque, ayta dolloraren semeorrec, eta çuc etorri bide ezinduen bara orrequin ona, eta *yl deçaçun* guiçiac (...) çuc dollor çitalorec merexi

⁵⁵ Berrikusle anonimo batek adierazi bezala, dagoeneko SumB-n bertan *amau* ‘amatu’ forma ageri da.

⁵⁶ Egari zor, badira beste bi lekukotasun, xv. mendekoak, adizki berarenak biak: *Jaunaeraena* eta *Arçaberabena* toponimoak, zeinen barruan **eraen* ‘ero zuten’ adizkia baitago (Salaberri 2008: 736-737).

eçinduen etorri bara orrequin erri onetara, ayta dolloraren semeorrec, dollor çitallorrec
yl bear çinduque, eta *daraguin*⁵⁷ guztioç. (Maiora 2018; letra etzana nirea da [BAL])

Bigarrenarenaren (A8 *diqueçut*) erako geroaldi arkaikoak ezagunak ziren mende-
baldeko nahiz ekialdeko testu zaharretan. Bereziki, *R*Sko 91 *baniqueçu*, 233 *di-
queada*, 265 *diquec* (Lakarra 1996) eta Nafarroako beste auzi bateko *badiqueat* (Sa-
trustegi 1977: 111) formen kidea dugu orain lekukotasun zaharrena den Gipuzkoako
adizkia.

Hirugarrenaz (D6 *vanijoean*) denaz bezainbatean, nabarmentzekoa da adiera
nahiz forma aldetik. Hala, semantikoki iragan burutua da ('joan nintzen'), Sasiola-
ren *banijoean*-en berdin-berdina (cf. Ariztimuño 2020: 60), eta itxurari dagokionez
ere debarrarekin bat dator erroko bokalaren disimilazioan (*-oa-an > -oean); izan ere,
Gipuzkoa mendebaleko eta hegoaldeko testu zaharretan *joan* bide da disimilazioa
errazen jasaten duen aditza, baita testu berean *izan*-en adizkiek ez dutenetan ere (Zu-
loaga 2019: 234-235).

4.3.4. *Edun-en formak

Gipuzkoako (bereziki mendebaldeko) euskara arkaiko eta zahararen ereduarekin
bat dator testua (cf. Ariztimuño 2020: 61). Alde batetik, orainaldian *-e-* erro monop-
tongatua dauka (A9 *eztet*) eta,⁵⁸ bestetik, iraganeko adizkiek (testuko atzizkidun ba-
karretan) jatorrizko diptongoaren arrastoa ageri da: D3 *neban*, D4 (*e*)*neban*, D9 *ne-
van*. Horrez gain, bi mendez aurreratu da aditz honetako *-au-* > *-a-* bakuntzearen
lehen lekukotasuna: A2 *naçu* (Gipuzkoako euskara zaharr(ar)en aditzeko ezaugarrien
zerrenda eta azalpenetarako, ikus Ariztimuño 2020: 61).⁵⁹

4.3.5. Izan-en paradigmako datibodun formak

Halako bakarra dago testuan (C1 *çatan* 'zitzaidan') eta lehen lekukotasuna da, bai
zit- gabeko iraganeko adizkiarena, bai diptongo gabeko aldaerena, oro har. Izan ere, bi
mende eta erdi geroago agertzen da hurrenik molde horretako iraganeko adizki bat:
xviii. mendearen bigarren erdialdeko Itziarko Aldazabalen *beguitanzen zatan* (Zu-
loaga 2021: 382, 389).⁶⁰

⁵⁷ Adizki hau bi aldiz agertzen da auzian, eta bietan Maiorak hala transkribatu badu ere, litekeenena
da, Santaziliak defendatu bezala, egiazki *daragun* izatea.

⁵⁸ Horrez gain, berrikusle anonimo batek xviii. mendeko Azkoitiko *Grand Tour* antzezlanean, *det*
ugarrien artean, *dot* batzuk ere badirela ohartarazi dit. Halere, testua gainbegiratu ondotik (Aldekoa &
Ugarte 2007), badirudi aldaera horren agerraldi guztiak antzezlaneko pertsonaia berari dagozkiola; be-
raz, ezin ondoriozta liteke ezer ziurrik orduko (eta are gutxiago xvi. mende hasierako) Azkoitiko aditz-
morfologiiaz.

⁵⁹ Joseba Lakarrak ohartarazi bezala (k. p.), ez da nahasi behar *aulki* > *alki* bakuntzearekin; zehazki
au-u > *a-u* eta antzeko testuinguruan gertaturiko beste kasu zahar eta hedatuagoekin baizik: esaterako,
deugu, **deuzu* > *degu*, *dezu*, edota Axular eta besteren *deratzu* (< *derantzuz*) erako adizkiak (cf. Mitxelena
1977: 75).

⁶⁰ Orainaldikoak lehentxeago, 1713ko Otxoa Arinen dotrinan: *zatan* 'zaidan' (cf. Ariztimuño 2020:
60-61). Gipuzkoako *ai / a* polimorfismoaz, ikus Leturiaga (2020: § 4.2.6).

xx. mendean, Irizarrek (1991) halako formak Debabarreneko kostalde inguruan bildu zituen (Mutriku *satan*, Deba *satén*, Mendaro *satan*), baina Azpeitia-Azkoitian ere bai antzekoak (*zitiän* bietan, *zetan* Azpeitian), bai eta Zumarraga-Urretxu-Legazpin ere (*zitan*; Aginagan *zetan*). Amezketa-inguruan *zaiten* ere ba omen da, eta Ataunen *zatan* bera (EHHAk, aldiz, *zaitan* Tolosan, *zitan* Zegaman, eta *zaiten* Lasarten dakartza). Azkenik, Azkuek Berastegin (beste forma batzuekin batera) *zatan* jaso omen zuen.

Hortaz, datu historiko guztiak kontuan hartuta, *zVtan* moldea (inon *zitz(a)*-erakoekin batera) Gipuzkoa mendebaldean ez ezik, erdi-hegoaldean zehar ere ibili dela dirudi, baina ezin zehaztu daiteke non/noraino eta, bereziki, noiz(tik).

4.3.6. Indikatiboko Nor-Nori-Nork laguntzaileak

Azkoitiko poemak Bizkaiko euskaratik gehien bereizten dituzten alderdietako bat da hau, bi arrazoigatik: nahiz eta bi adizki ditransitibo baino ez dauden, alde bate-tik, ez dago **edusi* laguntzailearenik, Debagoienetik kanpo espero bezala (bai aldiz *-i(n)*-en bat: D9 *çidan*); eta bestetik, soilik Gipuzkoa mendebaldean eta Lazarragaren eskuizkribuan dokumentatu den **jadun* laguntzailearen (alegia **edun*-en joko ditransitiboaren) adibide berri bat dakar Azkoitiko testuak: D10 *niagon* ‘nion’. Areago, idazle arabarraren testuan baizik ez den *ñagon* ‘nion’ formaren kide zehatza da (nola SumB *diago* : Laz *jago* ‘dio’; forma horien azalpenerako, ikus Ariztimuño 2020 [2022], 2021).

4.3.7. *Ezan/egin laguntzaileak

Halako hiru adizki baino ez da testuan, bi **ezan*-enak eta *egin*-en bakarra, eta hirurak aoristo perifrastiko zaharraren adibideak dira: A4 *amora nençaçun*, D5 *jo nençuan*, D6 *ar neçanean*. Hasiera batean, *egin*-ena bi pertsonakoa izateak eta ahalera edo aginteratik kanpoko funtzioan erabilia izateak Gipuzkoa sartaldeko hizkeretan kokatzen duela dirudi (cf. Ariztimuño 2020: 62), Debako seroraren, Sasiolaren eta, hain zuzen, Azkoitiko SumB-ko hizkeretatik gertu alegia; eta puntu honetan Missetik aldenduago, hartan aginterazko *egin* (ditransitiboa) soilik agertzen baita. Hala ere, Isastiren errefracuetan bada aoristoko adibide bat: *aguin ceçuian* ‘agindu zuen’ (Mixelena 1964: 165).

4.4. Sintaxia

4.4.1. Linschmann-Aresti legea

Rosek (2020) azpimarratzen duen bezala, testu honetan zorrotz betetzen da Linschmann-Aresti legea, genitiboko izenordain indartuak soilik aditzek (agerikoak zein eliptikoak) pertsona beraren marka daramatenean agertzen baitira, eta bestelakoa den kasuetan, *ene* zaharra (A1, B3). Hauek dira adibideak, lehenik forma neutroekikoak, eta ondoren indartuekikoak:

- A1 **Ene** laztan gozo ederra [bokatiboa]
- B3 **ene** barco negarretan / çaldiac ygueri (*dira*)
- A6 **çeu**re escuoz naraçu

- C2 Leyara niri juañ çatan / **neure** amore, leena
 C4 arrezquero oy daducat / **neure** vioçean barruna
 D3 **Neure** pecatuaz confesatu (*nintzen*), eguin **neban** bequela

4.4.2. Ezeztapenaren ordena zaharra

Gaur egun mendeko perpausetan gordetzen den hitz hurrenkera (cf. D4 *neurc nay eneban vian*) perpaus nagusietan ere agertzen zen euskara arkaikoan (Mounole & Lakarra 2018: 446-447); eta halaxe da poemetan ageri den ezezko perpaus nagusi bakarrean ere:

- A9 Ezcutaria, **usatu** eztet / armaz guiza erayten

4.5. Hiztegia eta adizkitegia

Orain arteko puntuetan azaldu direnez gain, badira aldaera, hitz eta esapide ai-pagarri gehiago, bai hapaxak edo aldaera bereziak direlako, bai alderdi diatopikotik esanguratsuak direlako (alderdi diakronikoari dagokionez, ca. 1515eko datazioa zuzena bada, hitz gehienek lehen lekukotasunak dira poemotakoak). Jarraian aurkezten dira alfabetikoki zerrendaturik, beharrezko denean adierari eta beste lekukotasunei buruzko zehaztapenekin.

Horrez gain, poemetan ageri diren adizkien zerrenda ere erantsi da ondoren (adizka), esanahia egungo euskarara itzulita.

Hiztegia

aldere ‘aldare’ (?) (Mis *altara*) D7
amora(tu) ‘ematu’ A4
amore (SumB *amorio*; Laz *amore*) A12
arrear ‘harean, handik’ (?) D3
barçaçio (SumB *parkatu*) A8
barco ‘bartko’ B3
barruna ‘barrena’ (?) C4; irakurketa zuzentzat hartuz gero, forma hau bat letorke Gipuzkoako testuetan ageri denarekin (esaterako, *Grand Tour* antzezlanen; Aldekoa & Ugarte 2007), nahiz eta baden Bizkaiko lekukotasunik ere (cf. RS 400 *barrunago*). Bestalde, interesgarria da, denboran urruntxo bada ere, Larramendiren «en Azpeitia dicen *barruna*» zehaztapena, orobat haren Azkoitiko sermoian *barrunago* erabili izana (ik. OEH s.v. *barrun*, *barruna*)
bequela ‘bezala’ (Sumb *bezela*) D8, D9; herskaridun aldaerak Nafarroan dokumen-

tatu dira batik bat, baina kontuan hartu beharrekoak dira XVIII. mendeko Loiolako dotrinako *bequela* (Altuna 1995) eta Gipuzkoako *bejela*⁶¹ (OEH s.v. *bezala*)
colpe (BB *golpe*; Laz *golpel colpe*) D5, D6
çulez ‘zurez(ko)’ = ‘gogor, sor’ (?) A3; aldaera ezaguna da *zul* ‘zur’, batez ere bizkaieraren eremuan, Añibarrok ere erabilia (ik. OEH s.v. *zur*, eta A3ko oharra)⁶²

⁶¹ *Grand Tour* antzezlanaren eskuizkribuaren argazkiei begiratuta, Aldekoak & Ugarte (2007) *bezela* transkribaturikoak ere *bejela* irakurri behar ez ote diren susmoa dut. Halere, testuaren generoa kontuan harturik, eta gorago (§ 4.3.4ko oharrean) *det/dot* polimorfismoaz esandakoarekin bat, baliteke hautu estilistikoa izatea (*dezute* ere badarabil bitan pertsonaia berak).

⁶² Hitz horrek (instrumentalaren erabilera zaharrarekin) Lazarragaren *ni sufriceco baninz achez!* perpausa dakar gogora (Bilbao et al. 2020: A17, 104), non *achez* egungo ‘haitzeko(a), harrizko(a)’ den.

da 'eta' [-n ondoren] D2; ik. *eta*
eliça (SumB *eleiza*) D6
erayten 'hiltzen' A10; *ero* 'hil (iragankorra)' partizipio zaharraren izen forma (cf. *naraçu* adizkitegian)
estari 'estali(rik)' B1
eta (SumB *ta, eta*) A7; ik. *da*
guziza (*erayten*) 'gizon (hiltzen)' (*giza*-elkartu-eratorrietan) A10
jagui 'jaiki' D1; Araba-Bizkaïetatik kanpo, soilik Oñatin eta Sakanan dokumentatu den aldaera (*OEH* s.v. *jaiki*)
leco bidi 'salbu eta' A11; **lekotu* 'salbuetsi' batetik finkaturiko esapidea; cf. Etxepareren *lekot bedi* eta Iburguen-Cachopinen kronikako *leko bidi*, zeinaren interpretazio okerretik sortu baitzen «Lekobide»-ren kondaira (*OEH* s.v. 1 *lekatu*)
leya 'lehia, norgehiagoka' (?) C1
pecatu (Bet, SumB, Mikoleta, Kapanaga, *Viva Jesus pecatu*;⁶³ Lcc *becatua, becataria*; Laz *becatari*)⁶⁴ D8
penetença (SumB *penitenzia*; cf. *PN*-ko *peretença*) D9
usatu 'ohitura izan' A9
velaurico 'belauniko' D7
via 'bide' (?), 'bigantxa' (?) D4
vide (*nevan*) 'bidezko (nuen)' D9
vitarteco (*eman*) 'aukera, bide (eman)' D10

Adizkitegia

Laguntzaileak

*edin

bidi 'bedi' A11
çequidan 'zekidan' D3

*edun

eneban 'ez nuen' D4

eztet 'ez dut' A9
naçu 'nauzu' A2
neban 'nuen' D8

egin

nenguian 'nintzan' D5

*ezan

nençaçun 'nintzazun' A4
neçan (*ean*) 'nezan(ean)' D6

-i(n)-

çidan 'zidan' D9

izan

çatan 'zitzaidan' C1
ninçan 'nintzen' D1, D7

*jadun

niagon 'nion' D9

Trinkoak

eduki

daducat 'daukat' C3

*edun

nevan 'nuen' D9
ninduçula 'ninduzula' A3

egon

çeonçan 'zeu(n)den' (?) D4

ero

naraçu 'hil nazazu' A6

-i(n)-

diqueçut 'emango dizut' A8

joan

vanijoean 'banindoan' D6

⁶³ Beranduagoko *Dotrinazko Sermoitegia*-n, aldiriz, *betacari* 'bekatari' (Ulibarri 2015).

⁶⁴ Cf. Mounole & Lakarra (2018: 420) herskari ahostun eta ahoskabeko aldaerez.

5. Ondorio laburrak: hizkera kokatzen

Honenbestez, testuaren irakurketa eta hartan ageri den hizkeraren deskribapenaren ondotik, badira hainbat zantzu hura diakronikoki eta diatopikoki kokatzeko.

Alde batetik, euskara arkaikoan espero diren hainbat ezaugarri dauzka, hala nola Linschmann-Aresti legea zorrotz betetzea, artikulua hurbila joritasunez erabiltzea, aoristo trinko eta perifrastiko zaharrak, geroaldi sintetikoa edota adizki trinko berezi gerora galdutako bat (A6 *naraçu*).

Badira orobat mendebal zabalean oraindik erabiltzen ziren ezaugarriak ere: *ene* izenordaina, aditzoinak indikatiboz kanpoko perifrasetan, artikulua erabileraren murriztagoa (batez ere kolokazio fosilduetan bada ere) eta **ezanlegin* laguntzaileen erabileraren banaketa osagarrian.

Azken ezaugarri horrez gain, **edutsi* laguntzailerik ez denez, isoglosen betierekotasuna aldarrikatu gabe ere (cf. *jagui*) Gipuzkoako testu baten aurrean gaudela ziurtasun handiagoz esan daiteke, edo Bizkaitik (eta Araba gehienetik) kanpoko bederen.

Izan ere, aurreko ezaugarrien, *det* (ez *deut*, *dut*, *dot*), *nazu* (ez *nauzu*, *nozu*) eta agian *çatan* laguntzaileen, eta *vanijoean* trinkoaren konbinaketak Gipuzkoara garamatza, bereziki Gipuzkoa (hego-)mendebaldera (Ariztimuño 2020: 60-62);⁶⁵ erabakigarria gerta daiteke, bestalde, *niagon* formaren hemengo interpretazioa berrestea, SumB-ko (eta Otxoa Arinen dotrinako) *diago* ‘dio’ adizkiaren paradigmaren sartuko bailitzateke, *Laz ñagon* ‘nion’ formaren aldaera zehatz gisa.

Egia da, Joseba Lakarrak ohartarazi didanez (k. p.), *bequela* ‘bezala’ forma arazo-tsa dela sailkapen honetan. Hiztegitxoan azaldu bezala, Nafarroakoak dira aldaera herskaridunen lekukotasun argi guztiak (eta aldaera zehatz hau Iruñetik hego-mendebalderagokoa). Halere, oraindik ez da azalpen asebetegarririk eman *bezala* : *bekala* aldaerentzat, eta gogoan izan behar da *bejela* Beterrin ere izan dela. Halaber, arestian aipatu isoglosen aldakortasun diakronikoa kontuan hartu behar dugu (Ros erronkariarrak, adibidez, *bizala* dakar beti, ez geroko *bikala*), bai eta ezer gutxi dakigula XVI. mendeko Azkoitia inguruko hizkerez.

Nolanahi ere, ezin bazter daiteke testuak Azkoitikoa ez bestelako hizkera bat islatzen duelako hipotesia (Goierrin alderagokoa, edo are Gipuzkoa ondoko nafarra ere). Hipotesi horren haritik, batik bat *niagon* adizkia (cf. Ariztimuño 2020 [2022]) eta gorago (§ 3) testuaren idazketa prozesuaz (oroitua edota kopiatua ez ote den) esanak gogoan, honako aukera hau ere badago: testuen jatorrizko moldean autorearen beraren hizkerako ezaugarriaren bat itzuri izana. Horregatik, ezinbestekoa izango da (orduko eta eremu hartako testu gehiagorik aurkitu ezean, edo horrez gain) hurrengo ikerketan egileaz eta poemon idazketa testuinguruaz informazio gehiago eta zehatzago eskuratzea, azaldutako ezaugarriak hobeto ulertuko eta kokatuko badira.

⁶⁵ Berrikusle anonimo batek, hain zuzen, *vanijoean* adizkiko *aa* > *ea* bilakaera azpimarratzen du, Gipuzkoan Deba arroko testuetan baizik ez delako aurkitu orain arte, Bizkaitiko berrikuntza den seinale. Berak dioen bezala, kontuan hartzekoa izan daiteke ezaugarri horren «mendebalekotasuna» (edo, Urgell 2020: 724-ren bidetik, «arabartasuna»; cf. **jadun*, § 4.3.6-n), *bequela*-k iradokitzen duen «ekialdekotasunaren» hein berean.

Erreferentziak

- Akesolo, Lino. 1982. Amaseigarren mendeko euskerazko «miserere» bat. *Karmel* 166. 37-47.
- Aldekoa, Iñaki & Jose Luis Ugarte. 2007. Antzerkiaren transkripzioa eta hainbat ohar. *Egan* 60(1/2). 69-91.
- Altuna, Fidel. 1995. Loiolako dotrina (xviii. mendea). *ASJU* 29(2-3). 611-649. <https://ojs.ehu.es/index.php/ASJU/article/view/8501>.
- Ariztimuño, Borja. 2020. Gipuzkoako euskara zaharre(ta)tik *erdialdeko euskarara*: isoglossen diakroniaz. In Iñaki Camino, Xabier Artiagoitia, Irantzu Epelde & Koldo Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre*, 57-66. Bilbo: UPV/EHU.
- Ariztimuño, Borja. 2020 [2022]. Beste aditz laguntzaile ditransitibo bat Gipuzkoa mendebaldean: -ag- erroko formen jatorria eta garapena. *ASJU* 54(1-2). 265-278. <https://doi.org/10.1387/asju.23057>.
- Ariztimuño, Borja. 2021. Lazarragaren eskuizkribuko <nagon> adizkia: grafia-kontu bat baino gehiago. *Uztaro* 118. 81-92.
- Bilbao, Gidor, Ricardo Gómez, Joseba A. Lakarra, Julen Manterola, Céline Mounole & Blanca Urgell. 2020. *Lazarraga Eskuizkribuaren edizioa eta azterketa. II. Testua*. Bilbo: UPV/EHU.
- Euskaltzaindia. 2008-2020. *Euskararen Herri Hizkeren Atlasa* [11 liburuki]. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Irizar, Pedro. 1991. *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano*. Bilbo: Euskaltzaindia. https://www.euskaltzaindia.eu/dok/iker_jagon_tegiak/irizar/1927.pdf.
- Kaltzakorta, Jabier. 2003. Erronda-kantuak eta eske-bertsoak. *Euskera* 48(1). 109-163. <https://www.euskaltzaindia.eu/dok/euskera/55739.pdf>.
- Lakarra, Joseba A. 1984a. Bertso Bizkaitarrak (1688). *ASJU* 18(2). 89-114.
- Lakarra, Joseba A. 1984b. Bizkaiera zaharreko ablatiboaz. *ASJU* 18(1). 161-193. <https://ojs.ehu.es/index.php/ASJU/article/view/7641>.
- Lakarra, Joseba A. 1996. *Refranes y sentencias (1596). Ikerketak eta edizioa*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Leturiaga, Olatz. 2020. *Gipuzkoa erdialdeko testuetan barrena: aditz-morfologiako ezaugarri batzuen azterketa*. Gasteiz: UPV/EHUko master amaierako lan argitaragabea.
- Maiora, Fernando. 2018. *Reino de Navarra, euskera, lengua inteligible. Causas del retroceso. Injurias, coplas...* Iruñea: Egilearen edizioa.
- Manterola, Julen. 2015. *Euskararen morfologia historikorako: artikulua eta erakusleak*. Gasteiz: UPV/EHUko doktoretza-tesia. <http://hdl.handle.net/10810/15848>.
- Mitxelena, Koldo. 1955. La *Doctrina Cristiana* de Betolaza (1596). Berrargit. in Koldo Mitxelena, 2011, *Obras completas XI (ASJUren gehigarriak 64)*, 187-204. Donostia & Gasteiz: «Julio Urkixo» Euskal Filologi Mintegia, Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHU (Joseba A. Lakarra & Iñigo Ruiz Arzalluzen argit.).
- Mitxelena, Koldo. 1958. *N. Landuchio. Dictionarium linguae Cantabrigiae (1562)*. Berrargit. in Koldo Mitxelena, 2011, *Obras completas XII (ASJUren gehigarriak 65)*, 1-171. Donostia & Gasteiz: «Julio Urkixo» Euskal Filologi Mintegia, Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHU (Joseba A. Lakarra & Iñigo Ruiz Arzalluzen argit.).

- Mitxelena, Koldo. 1964. *Textos Arcaicos Vascos*. Berrargit. in Koldo Mitxelena, 2011, *Obras completas XII (ASJUren gehigarriak 65)*, 199-363. Donostia & Gasteiz: «Julio Urkixo» Euskal Filologi Mintegia, Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHU (Joseba A. Lakarra & Iñigo Ruiz Arzalluzen argit.).
- Mitxelena, Koldo. 1977 [1961]. *Fonética histórica vasca* (2. edizioa). Berrargit. in Koldo Mitxelena, 2011, *Obras completas VI (ASJUren gehigarriak 59)*. Donostia & Gasteiz: «Julio Urkixo» Euskal Filologi Mintegia, Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHU (Joseba A. Lakarra & Iñigo Ruiz Arzalluzen argit.).
- Mounole, Céline & Joseba A. Lakarra. 2018. Euskara Arkaikoa. In Joseba A. Lakarra, Joakin Gorrotxategi & Ivan Igartua (arg.), *Euskararen Historia*, 345-468. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
- Ros, Ander. 2020. *Ene laztan gozo ederra... Filologia azterketa* [online]. Oñati: Gipuzkoako Protokoloen Artxibo Historikoa. <http://oinati.gipuzkoakultura.net/eu/kontserbaturiko-dokumentuak/26/219.html>.
- Ros, Ander, Iago Irijoa & Ramon Martin, 2020, *Ene laztan gozo ederra... Leben transkripzioa eta interpretazioa* [online]. Oñati: Gipuzkoako Protokoloen Artxibo Historikoa. <http://oinati.gipuzkoakultura.net/eu/kontserbaturiko-dokumentuak/26/218.html>.
- Salaberri, Jean Dominique Julien. 1870. *Chants populaires du Pays Basque*. Baiona: Veuve Lamoignon.
- Salaberri, Patxi. 2008. *Satznamen* direlako inguruan. Erlatibozko perpausetan jatorri duten toponimoak aztergai. In Xabier Artiagoitia & Joseba A. Lakarra (arg.), *Gramatika jaietan. Patxi Goenagaren omenez (ASJUren gehigarriak 51)*, 725-741. Bilbo: UPV/EHU.
- Satrustegi, Jose Maria. 1969. Romance del amante relegado en la literatura popular vasca. *FLV* 3. 353-362.
- Satrustegi, Jose Maria. 1977. Promesa matrimonial del año 1547 en euskera de Uterga. *FLV* 25. 109-114.
- Satrustegi, Jose Maria. 1987. *Euskal Testu Zaharrak*. Iruñea: Euskaltzaindia.
- Ulibarri, Koldo. 2015. *Dotrinazko sermoitegia: galduriko hizkerak eta dialektologia historikoa*. Gasteiz: UPV/EHUko doktoretza-tesia. <http://hdl.handle.net/10810/15971>.
- Urgell, Blanca. 2006. Para la historia del sustantivo verbal en vasco. *ASJU* 40(1-2). 921-948.
- Urgell, Blanca. 2020. Arabako euskara zer da? Gogoetak euskalkien mugez eta haien sailkapenaz. In Iñaki Camino, Xabier Artiagoitia, Irantzu Epelde & Koldo Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre*, 701-735. Bilbo: UPV/EHU.
- Urkizu, Patri. 2009. Un texto olvidado del siglo xvii. *Sumario Brebea...* (Azkoitia, 1614). *Revista de lenguas y literaturas catalana, gallega y vasca* 14. 207-217.
- Zuloaga, Eneko. 2019. *Mendebaleko euskararen azterketa dialektologiko-diakronikorantz*. Gasteiz: UPV/EHUko doktoretza-tesia. <http://hdl.handle.net/10810/49846>.
- Zuloaga, Eneko. 2020. Isoglosen balioaz eta Mendebaleko Euskara Zaharraren sorreraz. *Fontes Linguae Vasconum* 129:1. 179-234. <https://doi.org/10.35462/FLV129.6>.
- Zuloaga, Eneko. 2021. Pedro José Aldazabalen euskal testuak: edizioa eta filologia-gaiak. *ASJU* 53:1. 361-445. <https://doi.org/10.1387/asju.22418>.
- Zuazo, Koldo. 2014. *Euskalkiak*. Donostia: Elkar.